

De laatste der Mohikanen: dwergwalvis NMR 9990-001449 revisited

Klaas Post [honorair conservator fossiele zoogdieren, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; klaaspost@fishcon.nl]

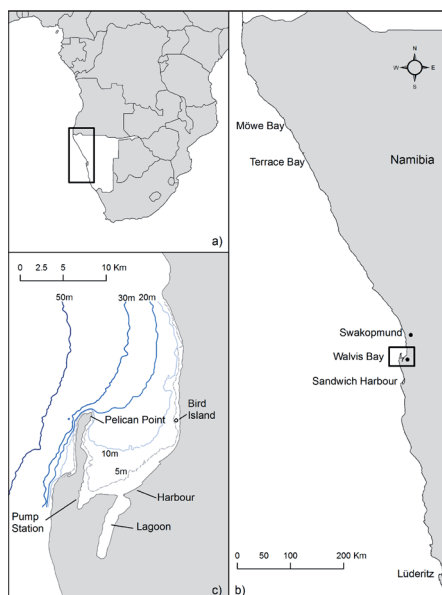
In de jaren negentig van de vorige eeuw bezocht schrijver dezes beroepsmatig frequent het pas onafhankelijk geworden Namibië. Op zoek naar zeeduivels (*Lophius* spp.), een vissengenuss waarvan de Europese soorten de status 'rood = dus niet kopen' hadden bereikt. Zuid-Afrika en Namibië beschikten toen (en nu nog) over een zeer gezonde populatie van deze duivels met een T.A.C. (= *Total Allowable Catch*) van > 10.000 ton. Het centrum van aanvoer bleek Walvisbaai, een ietwat verlopen en naar vismeel riekend gehucht aan de kust van de Atlantische Oceaan. Daar moesten we zijn. Er heen reizen was geen sinecure: de reis van Amsterdam via Frankfurt naar Windhoek (de hoofdstad van Namibië) duurde ruim zestien uur, vervolgens per huurauto een halve dag rijden via verlaten kaarsrechte woestijnwegen om - geplaagd door overstekend groot wild - Walvisbaai te bereiken. Daar wachtte dan het vertrouwde en geriefelijke *bed and breakfast* met uitzicht op de lagune en haar honderden felroze flamingo's.

Stranden

Tussen de bedrijven door lokten de verlaten Namibische stranden. De auteur sleepte van die stranden gedurende een tiental jaren lustig schedels van de Kaapse pelsrob, pinguïns, en wat hij meer aan riekends tegenkwam, naar de veranda van zijn B&B. Zeldzaamheden schijnen echter altijd ver weg te liggen en dus werden met 4x4's in meerdaagse trips de kusten tot aan de noordelijke diamantgebieden en Möwe Bay verkend. Leuk, prachtig, veel zeehonden, dode orca's op het strand, een enkele - altijd gewapende - kort gebroekte, roodharige Zuid-Afrikaanse boer in het wild en meer *couleur locale*, maar helaas wat vondsten betreft geen echte *yes-babies*. De lange verre trippen moe, werd de vlakbij de B&B gelegen lagune meer en meer het doel van mijn vaste weekendwandelingen. En in 2001 ontdekte ik daar plots - half verborgen in de modder - een object dat ik onmiddellijk herkende: een schedel van *Caperea marginata*: de dwergwalvis - de zeldzaamste, meest enigmatische en onbekende baleinwalvis ter wereld. Niet gezocht, nooit verwacht, maar toch gevonden ...

Dwergwalvis

Met een lichaamslengte van vijf tot zes meter is de dwergwalvis de kleinste baleinwalvis ter wereld. Kleiner nog dan de op het eerste gezicht identieke dwergvinvis (*Balaenoptera acutorostrata*) die in onze Noordzee voorkomt. De dwergwalvis is echter geen vinvis, maar is verwant aan de echte walvissen (*Balaenidae*) zoals de groenlandse walvis en de noordkaper. Net als bij de echte walvissen ontbreken de keelplooiën en zijn de zeven halswervels tot één complex vergroeid. Daarentegen heeft de dwergwalvis, net als de vinvissen, wel een rugvin en telt de hand maar vier vingers. Schedel, onderkaak, gehoorbeenderen en ribben zijn qua vorm (en wat borstwervels en ribben betreft: qua aantallen) met geen enkele walvisachtige te vergelijken. De dwergwalvis huist dan ook eenzaam en alleen in een aparte familie: de *Neobalaenidae*. Wellicht is bovenstaande informatie nieuw voor de lezer en dat is logisch want *Caperea* is de zeldzaamste en minst bekende walvis ter wereld. Tot voor kort (begin deze eeuw) ging men er vanuit dat deze diersoort alleen tussen de 30° en 50° graad zuiderbreedte

▲ De lagune van Walvisbaai. (uit: Leeney *et al.* 2012)

▲ Een schedel van een dwergwalvis in de modder van de lagune in 2012. (Ruth Leeney)

▲ Een in 2013 gestrande dwergwalvis toont kleuren van mond en tong. (Ruth Leeney)

voorkwam en meldde handboeken slechts een twintigtal waarnemingen op volle zee (Carwardine 2002). Dat wat bekend is, is voor het grootste deel afkomstig van 'a few dozen' strandingen (Reeves *et al.* 2002). 'Een paar dozijn' impliceert natuurlijk ook dat schedels en skeletten wereldwijd in musea uitermate zeldzaam zijn. Binnen Europa zijn ze op de vingers van één hand te tellen. Al met al is betrouwbare informatie over onder andere de grootte van de populatie, het paarseizoen, mogelijke trekpatronen anno 2017 nog steeds niet, of in zeer beperkte mate, voorhanden.

NMR 9990-001449 en Walvisbaai

Direct na de ontdekking van resten van de eerste dwergwalvis werden in één enkel wandeltochtje nabij het pompstation van de lagune nog twee schedels gevonden. Als klap op de vuurpijl bleek er ook nog een schedel bij de plaatselijke touroperator onder zijn veranda te liggen. Die was altijd voor 'griend of iets dergelijks' uitgescholden. Deze schedel was in 1999 gevonden bij *Sandwich Harbor*, een lagune net ten zuiden van Walvisbaai. Na wat georganiseer is die schedel uiteindelijk als NMR 9990-001449 in de collectie van het Natuurhistorisch Museum

Rotterdam terecht gekomen, terwijl de andere schedels aangemeld werden bij het Nationaal Natuurhistorisch Museum in Windhoek.

Uiteraard moesten in de jaren daarna ook nog een paar weekenden zinvol doorgebracht worden en daartoe werden een aantal jaargangen van de *Walvis Bay Post* nageplozen. Daaruit bleek dat al een aantal eerdere strandingen van dwergwalvis uit de lagune gemeld was, maar dat die belangwekkende informatie nooit boven het niveau van plaatselijk nieuws uitgekomen was. Ook werd het duidelijk dat sommige meldingen van dwergvinvissen mogelijk dwergwalvissen betroffen omdat foto's overduidelijk de convexe onderkaak en andere unieke kenmerken van *Caperea* toonden. Samenvattend luiden de conclusies dat (1) alle schedeltjes afkomstig waren van jonge tot zeer jonge dwergwalvissen (gebaseerd op de metingen van Kemper & Leppard 1999), dat (2) de modder van de lagune (veel) meer resten van gestrande dwergwalvissen zou kunnen herbergen, dat (3) de lagune van Walvisbaai veel noordelijker ligt dan het tot dan bekende verspreidingsgebied (22°S in plaats van 30°S) en dat (4) foto's van levende, in de lagune gestrande dwergwalvissen kleuren van tong en balein tonen die nog onbekend,

althans niet beschreven waren. Pogingen om met die schat aan informatie wat meer te doen (onder andere door het organiseren van een NMR-expeditie) liepen op niets uit. Eindeloos politiek geharrewar tussen Zuid-Afrikaanse wetenschappers en Namibische autoriteiten maakte dat wij uiteindelijk het dwergwalvis-moede-hoofd in de schoot legden. Het deksel ging op de doos van NMR 9990-001449 en dat was dat.

Ruth Leeney

Een kleine tien jaar ging voorbij en bezoeken aan Walvisbaai waren door concurrerende gebrilde en gebruide Italiaanse inkopers van zeeduivels minder (nood)zakelijk geworden. Tijdens een kort beleefdheidsbezoek aan onze relaties in 2010 liep ik toevallig Ruth Leeney tegen het lijf.

Deze jonge vrouw bleek te werken voor een internationale organisatie, maakte deel uit van een walvisstrandingsnetwerk voor de Namibische kust, en had gepubliceerd over *Heavyside dolphins* (*Cephalorhynchus heavisidii*) een voor Namibia endemische dolfijn, genoemd naar een kapitein Haviside die ooit een schedel naar het Brits Museum transporteerde - let overigens op het verschil in spelling van de namen: zo gaan die dingen.

▲ Felix Marx met NMR 9990-001449 in het depot van Het Natuurhistorisch. (Kees Moeliker)

▲ De schedel van dwergwalvis NMR 9990-001449 in het depot van Het Natuurhistorisch. (Kees Moeliker)

In de loop van het gesprek bleek dat ze een paar weken eerder in de lagune ook een fraaie schedel van een dwergwalvis had gevonden en dat ze aan een artikel over de dwergwalvis werkte. Ik vertelde haar van mijn ervaringen en meldde het bestaan van NMR 9990-001449. Een dag later bleek dat het museum in Windhoek nooit iets met de drie eerder genoemde schedeltjes gedaan had, en dat die nog roestvrij in een schuurtje onder wat buitenboordmotoren lagen. Dankzij Ruth ontstond een publicatie die Walvisbaai nu ook walviswetenschappelijk op de kaart zette (Leeney *et al.* 2013). Wellicht de belangrijkste conclusie van die publicatie is de veronderstelling dat Walvisbaai zeer dicht in de buurt van de *calving grounds* van *Caperea* ligt. Veel noordelijker dan tot dusver werd aangenomen. Dat is uitermate belangrijk voor de bescherming en het voortbestaan van dit bijzondere walvisje. En dat resultaat is toch mooi ook een beetje aan NMR 9990-001449 te danken!

Stamboom

Het verhaal is nog niet ten einde. Tussen cetologen vindt momenteel een discussie over de fylogenetische positie van *Caperea* binnen de walvisachtigen plaats. Mogelijk is de aberrante *Caperea* de laatste der Mohikanen: de laatst overlevende cetothere, een als uitgestorven beschouwde taxon van baleinwalvissen met een tot dusver onbegrepen manier van voedselopname (Marx *et al.* 2013; Marx & Fordyce,

Fylogenie walvissen

Cetacea

- **Archaeoceti** (oerwalvissen). Eoceen-Oligoceen. Uitgestorven
- **Odontoceti** (tandwalvissen). Oligoceen-Recent. Zeer divers: omvat honderden soorten primitieve uitgestorven tandwalvissen maar ook de ca. 90 recente tandwalvissen waaronder de zeer soortenrijke Delphinidae (dolfijnen) en Ziphiidae (spitssnuitdolfijnen).
- **Mysticeti** (baleinwalvissen) met de volgende families:
 - **Balaenidae** Pliocene-Recent (Groenlandse walvis, noordkaper)
 - **Neobalaenidae** Mioceen-Recent (dwergwalvis)
 - **Cetotheriidae** Mioceen-Pliocene (uitgestorven)
 - **Eschrichtiidae** Mioceen-Recent (grijze walvis)
 - **Balaenopteridae** Mioceen-Recent (de vinvissen, o.a. de blauwe vinvis)

2016). Met name de kenmerken van de schedel spelen in dit verband een voorname rol, en omdat het aantal schedeltjes (zeker in Europa) nog steeds beperkt is, komt ook NMR 9990-001449 weer in beeld. Ze heeft zelfs bezoek gekregen van dr. Felix Marx, de man die haar oeroude stamboom (h)erkende, en dus moest de doos weer open.

Dankwoord

Dank aan Ruth Leeney voor de prettige samenwerking binnen, en de afronding van, het 'dwergwalvis project,' en voor het bereidwillig afstaan van foto's voor dit artikel. En het echtpaar Meyer van de Lagoon Lodge voor het tolereren van al die soms ietwat stinkende objecten op hun veranda. Tenslotte dank aan Henry van der Es en Sander Schouten voor het zorgvuldige beheer van de Rotterdamse zeezoogdiercollectie en - vooral - voor het op het internet toegankelijk maken van NMR 9990-001449. ◀

Literatuur

- Carwardine, M. 2002 - Whales, dolphins and porpoises - Smithsonian
- Kemper, C.M. & P. Leppard, P. 1999 - Estimating body length of pigmy right whales (*Caperea marginata*) from measurements of the skeleton and baleen - Marine Mammal Science 15: 683-700
- Marx, F., Buono, M.R., Fordyce, R.E. & Boessenecker, R.W. 2013 - Juvenile morphology: a clue to the origin of the most mysterious of the mysticetes? - Naturwissenschaften 100: 257-261
- Marx, F. & Fordyce, R.E. 2016 - A link no longer missing: new evidence for the cetotheriid affinities of *Caperea* - PLOS One 11(10): 1-26
- Leeney, R.A., Post, K., Best, P., Hazevoet, C.J. & Elwin, S.H. 2013 - Pigmy right whale records from Namibia - African Journal of Marine Science 35(1): 133-139
- Reeves, R.R., Stewart, B.S., Clapham, P.J. & Powell, J.A. 2002 - Sea mammals of the world - A & C Black, London